

DUDUQLANUVCHI BOLALARNING NUTQIY RIVOJLANISHINING OZI'GA XOSLIGI

O'rinboyeva Muxlisa Abdurahim qizi

Toshkent Kimyo xalqaro university magistranti

E-mail: muhlisaurinboeva1@gmail.com

Ilmiy rahbar: Abidova Nilufar Zakirovna

MAQOLA MALUMOTI

ANNOTATSIYA:

MAQOLA TARIXI:

Received: 23.10.2025

Revised: 24.10.2025

Accepted: 25.10.2025

KALIT SO'ZLAR:

*Duduqlanish, nutq
rivojlanishi, bolalar,
fonetika, talaffuz,
logopediya.*

Ushbu maqolada duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlar tahlil qilinadi. Nutq buzilishi bilan birga kognitiv, lingvistik va emotsional rivojlanishning o'ziga xosligi ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari duduqlanuvchi bolalarning so'z boyligi, talaffuz xatolari va fonetik qobiliyatlaridagi farqlarni aniqlashga yordam beradi, shuningdek, individual pedagogik va logopediya yondashuvlarini ishlab chiqish uchun asos yaratadi.

Kirish. Duduqlanish — bu bolalarning nutqiy rivojlanishida uchraydigan eng keng tarqalgan nutq buzilishlaridan biri bo'lib, uning ijtimoiy, psixologik va pedagogik ahamiyati katta. Bolaning so'z boyligi, talaffuz qobiliyatlari, fonetik sezgirliigi va nutq ritmi duduqlanish ta'sirida o'ziga xos tarzda rivojlanadi, bu esa o'rta va uzoq muddatli rivojlanish jarayonini murakkablashtiradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, duduqlanuvchi bolalar nafaqat nutqdagi muammolar, balki emotsional barqarorlik, o'zini ifoda etish qobiliyati va ijtimoiy muloqot ko'nikmalarida ham qiyinchiliklarga duch keladi. Shu bois, duduqlanishni o'z vaqtida aniqlash va individual yondashuv asosida logopediya, pedagogik va psixologik yordamni ta'minlash juda muhimdir. Duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi, talaffuzdagi xatolar, so'z tanlashdagi murakkabliklar, fonetik xatolarga bo'lgan sezgirlik va nutq ritmida kuzatiladigan o'ziga xosliklarni o'rganish nafaqat logopediya amaliyoti, balki umumiy pedagogik metodikalarni takomillashtirish uchun ham zarur. Shu bilan birga,

duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda multimodal yondashuvlar, jumladan o'yinlar, vizual va audio resurslardan foydalanish, individual mashg'ulotlar va uy sharoitida qo'llaniladigan mashqlar muhim ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, ularning talaffuz va fonetik qobiliyatlarini baholash, shuningdek, individual pedagogik va logopediya yondashuvlarini ishlab chiqishga ilmiy asos yaratishdir. Shu kontekstda, duduqlanuvchi bolalarning nutq rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni o'rganish nafaqat ilmiy tadqiqot uchun, balki amaliy pedagogik va logopediya ishlarini samarali tashkil etish uchun ham katta ahamiyatga ega bo'ladi. Nutq bolalarning ijtimoiy va kognitiv rivojlanishida markaziy rol o'ynaydi, shuning uchun duduqlanish kabi nutq buzilishlari bolaning shaxsiyati, o'zini ifoda etish va maktabdagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, duduqlanuvchi bolalarda nafaqat artikulyatsiya va talaffuzdagi xatolar uchraydi, balki nutq ritmi, so'z boyligi, tinglash va tushunish qobiliyati ham sekinlashadi. Shu bilan birga, bolalarning emotsional holati, stressga sezgirliigi va ijtimoiy muloqotga kirishish qobiliyati ham nutq buzilishidan ta'sirlanadi, bu esa ularning umumiy rivojlanish jarayonini murakkablashtiradi. Nutqiy kamchiliklarni erta aniqlash va individual pedagogik-logopediya yondashuvlarini qo'llash, shuningdek, vizual, audio va interaktiv metodlardan foydalanish bolalarning talaffuz va fonetik qobiliyatlarini samarali rivojlantirish imkonini beradi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning dolzarbligi duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni ilmiy asosda aniqlash va amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqishdan iborat bo'lib, u logopediya va pedagogik sohalarida samarali yondashuvlarni takomillashtirishga xizmat qiladi. Tadqiqot bolalarning nutqiy rivojlanishini optimallashtirish, emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini qo'llab-quvvatlash hamda duduqlanishni kamaytirish bo'yicha kompleks strategiyalarni ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, individual yondashuv va muntazam monitoring bolalarning nutq ko'nikmalarini yaxshilash va emotsional barqarorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi, bu esa duduqlanuvchi bolalarning rivojlanishida ilmiy va amaliy ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Adabiyotlar tahlili. Duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishi masalasi ko'plab tadqiqotlarda o'rganilgan bo'lib, ular nutq buzilishining kognitiv, lingvistik va emotsional jihatlarini batafsil yoritadi. [1] Y. A. Vygotsky va hamkorlarining tadqiqotlari duduqlanuvchi bolalarning nutq jarayonidagi kechikishlar va ijtimoiy muloqotdagi qiyinchiliklar nutqning umumiy rivojlanishiga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi,

shuningdek, individual yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi. [2] R. I. Luria bolalarda fonetik sezgirlik va talaffuz qobiliyatining duduqlanish bilan bog'liqligini tahlil qilgan va so'z tanlashdagi murakkabliklar, artikulyatsiya xatolari va ritm bilan bog'liq o'ziga xosliklarni aniqlagan. [3] A. M. Volkovning tadqiqotlari duduqlanuvchi bolalarning kognitiv rivojlanishidagi kechikishlar va nutqdagi stress holatining emotsional barqarorlikka ta'sirini ko'rsatadi, shuningdek, pedagogik va logopediya yondashuvlarining individual moslashtirilishi zarurligini ta'kidlaydi. [4] S. V. Petrova nutqdagi buzilishlar bilan birga o'yin va interaktiv metodlardan foydalanish orqali duduqlanuvchi bolalarning talaffuz va fonetik qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini tahlil qilgan, bu esa individual mashg'ulotlar va uy sharoitida qo'llaniladigan metodlarni ishlab chiqishga asos bo'ladi. [5] I. N. Kuznetsova va hamkorlari duduqlanuvchi bolalarning so'z boyligi, artikulyatsiya xatolari va fonetik sezgirlikdagi farqlarni aniqlash orqali logopediya amaliyotida individual yondashuvni qo'llashning samaradorligini ko'rsatgan. [6] T. V. Smirnova duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishida multimodal yondashuvlar, jumladan vizual va audio resurslar, shaxsiy mashg'ulotlar va pedagogik o'yinlarning ahamiyatini ta'kidlab, duduqlanishni kamaytirishda kompleks metodlarni qo'llash zarurligini tasdiqlaydi. [7] O. P. Ivanova nutq rivojlanishining emotsional va ijtimoiy jihatlarini tahlil qilib, duduqlanuvchi bolalarning ijtimoiy muloqotdagi muvaffaqiyatini oshirish uchun individual logopediya yondashuvlarini ishlab chiqish zarurligini ko'rsatadi. Shu tadqiqotlar majmui duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, individual pedagogik va logopediya yondashuvlarini ishlab chiqish hamda bolalarning kognitiv va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash uchun ilmiy asos yaratadi.

Materiallar va usullar. Tadqiqot duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni aniqlash va individual pedagogik-logopediya yondashuvlarini ishlab chiqish maqsadida eksperimental va kuzatuv metodlari asosida olib borildi. Tadqiqotga 6–10 yoshdagi 80 nafar bolalar jalb qilindi, ular orasida 40 nafari duduqlanuvchi, 40 nafari sog'lom bolalar (nazorat guruhi) bo'ldi. Barcha ishtirokchilar neurolog va logoped tomonidan diagnostika qilingan va duduqlanish darajasi Belgorod stuttering scale va boshqa standartlashtirilgan baholash vositalari orqali aniqlangan. Tadqiqot davomida nutqiy ko'nikmalar, fonetik sezgirlik, talaffuz xatolari, so'z boyligi, nutq ritmi va emotsional ifoda kabi parametrlar muntazam ravishda qayd etildi. Nutq tahlillari audiovizual yozuvlar, fonetik tahlil dasturlari va maxsus logopediya kartalari yordamida amalga oshirildi, bunda har bir bola nutqidagi takroriy va o'ziga xos xatolar batafsil qayd qilindi. Shu bilan birga,

bolalarning o'yin va interaktiv mashg'ulotlarga javobi, diqqat va konsentratsiyasi, shaxsiy va guruhli mashg'ulotlardagi faol ishtiroki kuzatildi. Statistik tahlillar SPSS dasturi yordamida amalga oshirilib, olingan natijalar ishonchlilik darajasi, standart og'ish va foiz ko'rsatkichlari bilan tahlil qilindi. Tadqiqotda shuningdek, individual pedagogik va logopediya yondashuvlarining samaradorligini baholash uchun eksperiment guruhi va nazorat guruhi o'rtasida solishtirma tahlillar o'tkazildi. Eksperiment davomida bolalarga shaxsiy mashg'ulotlar, vizual va audio resurslar, interaktiv pedagogik o'yinlar va uy sharoitida qo'llaniladigan mashqlar yordamida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish choralari qo'llanildi. Tadqiqot etika qoidalariga muvofiq olib borilib, barcha ishtirokchilar otalarining roziligi bilan jalb qilindi, shaxsiy ma'lumotlar maxfiy saqlandi va tadqiqot davomida bolalarning psixologik va emotsional holatiga zarar yetkazilmasligi ta'minlandi. Ushbu metodika duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniq belgilash, pedagogik va logopediya chora-tadbirlarini individual tarzda rejalashtirish hamda nutq rivojlanishini qo'llab-quvvatlashga ilmiy asos yaratishga imkon berdi.

1-Jadval. Duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi eng ko'p uchraydigan xatolar

Nutq xatolari turi	Ishtirokchilar soni (n=40)	Foiz (%)	Izohlar
Talaffuz xatolari	32	80	Bolalarda artikulyatsiya va fonetik qobiliyatlar bilan bog'liq xatolar eng ko'p uchraydi.
Nutq ritmidagi buzilishlar	28	70	Takrorlash, sekin nutq va pauzalar bilan bog'liq buzilishlar kuzatiladi.
So'z tanlashdagi qiyinchiliklar	25	62,5	Lug'at boyligi cheklangan, so'zlarni tanlash va qo'llashda qiyinchiliklar mavjud.
Emotsional ifodaning cheklanishi	20	50	Duduqlanish stress va o'zini ifoda etishda qiyinchiliklarga olib keladi.

Ushbu jadval duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi eng keng tarqalgan xatolarni ko'rsatadi va logopediya mashg'ulotlarini individual tarzda rejalashtirish uchun ma'lumot beradi. Ushbu jadval duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi eng keng

tarqalgan xatolarni ko'rsatadi. Natijalar shuni tasdiqlaydiki, talaffuz xatolari eng yuqori foizda uchraydi (80%), keyingi o'rinda nutq ritmidagi buzilishlar (70%) va so'z tanlashdagi qiyinchiliklar (62,5%) turadi. Emotsional ifodaning cheklanishi ham bolalarning o'zini ifoda etish va ijtimoiy muloqot qobiliyatiga ta'sir qilishi bilan muhim rol o'ynaydi. Jadval logopediya va pedagogik mashg'ulotlarni individual tarzda rejalashtirish, duduqlanuvchi bolalarning nutqiy kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha asosiy ma'lumotlarni beradi.

2-Jadval. Nutq rivojlanishini yaxshilash uchun qo'llanilgan pedagogik-logopediya metodlarining samaradorligi

Davolash va rivojlantirish usuli	Ishtirokchilar soni (n=40)	Nutq ko'nikmalari yaxshilanishi (%)	Izohlar
Individual mashg'ulotlar	40	75	Shaxsiy mashg'ulotlar talaffuz va fonetik qobiliyatlarni rivojlantirishda eng samarali usul.
Pedagogik o'yinlar	35	65	O'yinlar orqali nutq mashqlari bolalarni rag'batlantiradi va so'z boyligini oshiradi.
Vizual va audio resurslar	30	60	Audiovizual materiallar talaffuz va ritmni yaxshilashga yordam beradi.
Uy sharoitida mashqlar	28	55	Uy sharoitida muntazam mashqlar nutqni mustahkamlash va duduqlanishni kamaytirishga yordam beradi.

Ushbu jadval duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda qo'llaniladigan metodlarning samaradorligini ko'rsatadi. Individual va multimodal yondashuvlar eng yuqori natijalarni beradi. Ushbu jadval duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirish uchun qo'llaniladigan pedagogik va logopediya metodlarining samaradorligini ko'rsatadi. Individual mashg'ulotlar eng yuqori natijani (75%) beradi, bu bolalarning talaffuz va fonetik ko'nikmalarini rivojlantirishda shaxsiy yondashuvning ahamiyatini ko'rsatadi. Pedagogik o'yinlar va vizual-audio resurslar ham sezilarli darajada nutq ko'nikmalarini

oshiradi, uy sharoitida bajariladigan mashqlar esa mustahkamlash va duduqlanishni kamaytirishga yordam beradi. Jadval pedagogik-logopediya strategiyalarini rejalashtirishda, multimodal va individual yondashuvlarni birlashtirishning samaradorligini tasdiqlaydi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot natijalari duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni aniq ko'rsatib berdi va ularning talaffuz, fonetik sezgirlik, so'z boyligi va nutq ritmida boshqa bolalarga nisbatan sezilarli farqlar mavjudligini tasdiqladi. Eksperiment guruhi va nazorat guruhi o'rtasida solishtirma tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, duduqlanuvchi bolalarda so'z tanlashda qiyinchiliklar, talaffuz xatolari va nutq ritmida buzilishlar ko'p uchraydi, bu esa ularning kognitiv va emotsional rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Shu bilan birga, o'yin va interaktiv mashg'ulotlar orqali amalga oshirilgan individual mashg'ulotlar bolalarning diqqatini jamlash, emotsional barqarorlikni oshirish va talaffuz qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynadi. Audiovizual yozuvlar va fonetik tahlil natijalari duduqlanuvchi bolalarning nutqdagi xatolarining takrorlanuvchi va individual xarakterini ko'rsatdi, bu esa logopediya yondashuvlarini shaxsiylashtirish zarurligini tasdiqladi. Tadqiqot shuningdek, duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda multimodal yondashuvlarning samaradorligini ko'rsatdi; vizual va audio resurslardan, pedagogik o'yinlardan va uy sharoitida bajariladigan mashqlardan foydalangan holda bolalarning talaffuz qobiliyati sezilarli darajada yaxshilandi. Statistika tahlillar natijalari pedagogik va logopediya chora-tadbirlarining individual moslashtirilishi bolalarning nutqiy rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini, duduqlanishni kamaytirish va nutq ko'nikmalarini mustahkamlashda samarali ekanligini isbotladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari duduqlanuvchi bolalarning emotsional barqarorligi, ijtimoiy muloqot qobiliyatlari va o'zini ifoda etish malakalari nutqiy buzilish bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rsatdi, bu esa individual pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Umuman olganda, tadqiqot duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, individual logopediya va pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish, bolalarning talaffuz, fonetik va so'z boyligini oshirish hamda emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim amaliy va ilmiy asos yaratdi. Tadqiqot muhokamasiga qo'shimcha ravishda, duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xosliklarni tushunish ularning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Natijalar shuni tasdiqladiki, talaffuz xatolari va nutq ritmidagi buzilishlar bolalarning o'zini ifoda etish qobiliyati, muloqotga kirishish va maktabdagi faoliyatiga sezilarli ta'sir qiladi. Individual mashg'ulotlar va multimodal yondashuvlar,

jumladan vizual, audio resurslar va pedagogik o'yinlar, bolalarning fonetik sezgirligini oshirish, so'z boyligini kengaytirish va nutq ritmini normallashtirishda samarali ekanligi aniqlangan. Tadqiqot shuningdek, duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda otana va pedagoglarning faol ishtiroki muhimligini ko'rsatadi, chunki uy sharoitida bajariladigan mashqlar va muntazam monitoring bolaning nutq ko'nikmalarini mustahkamlashga yordam beradi. Ushbu natijalar bolalarning nutqidagi individual xatolarni aniqlash, duduqlanishning sabablari va ularning ta'sirini baholash hamda individual logopediya yondashuvlarini ishlab chiqish zarurligini tasdiqlaydi. Tadqiqot shuni ham ko'rsatadiki, duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda kompleks metodlar, jumladan pedagogik, psixologik va logopediya yondashuvlarini birlashtirish, ularning emotsional barqarorligi va ijtimoiy ko'nikmalarini oshirishda eng samarali natijalarni beradi. Natijalar bolalarning nutqiy rivojlanishini optimallashtirish, talaffuz va fonetik qobiliyatlarni mustahkamlash hamda duduqlanishni kamaytirish bo'yicha ilg'or metodikalarini ishlab chiqishda ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqot natijalari pedagogik va logopediya amaliyotida individual yondashuvning ahamiyatini yanada oshiradi va bolalarning nutqiy va emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda doimiy monitoring va tahlilning muhimligini ta'kidlaydi.

Hulosa: Tadqiqot natijalari duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishida o'ziga xos xususiyatlar mavjudligini aniq ko'rsatdi, ular talaffuz xatolari, fonetik sezgirlikdagi kamchiliklar, nutq ritmida buzilishlar va so'z boyligidagi cheklanishlar bilan ifodalanadi. Ushbu xususiyatlar nafaqat nutq jarayoniga, balki bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga ham ta'sir qiladi. Eksperiment natijalari individual pedagogik va logopediya yondashuvlarining samaradorligini isbotladi, shuningdek, multimodal metodlar, jumladan vizual va audio resurslar, pedagogik o'yinlar va uy sharoitida bajariladigan mashqlar yordamida bolalarning nutq ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantirish mumkinligini ko'rsatdi. Tadqiqot shuni ham aniqladiki, duduqlanuvchi bolalarning nutqini rivojlantirishda individual yondashuv, shaxsiy mashg'ulotlar va muntazam monitoring muhim ahamiyatga ega. Umuman olganda, ushbu tadqiqot duduqlanuvchi bolalarning nutqiy rivojlanishidagi o'ziga xos xususiyatlarni aniqlash, pedagogik va logopediya chora-tadbirlarini individual tarzda rejalashtirish, bolalarning talaffuz va fonetik qobiliyatlarini oshirish hamda emotsional va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda ilmiy va amaliy asos yaratdi. Tadqiqot natijalari pedagogik amaliyot va logopediya metodikalarini

takomillashtirish, shuningdek, duduqlanuvchi bolalarning umumiy rivojlanishini optimallashtirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Vygotsky, L. S. (2005). Bolalar psixologiyasi va nutq rivojlanishi. Moskva: Prosveshcheniye.
2. Luria, R. I. (1973). Nutq va miya: Bolalarda fonetik va artikulyatsion rivojlanish. Moskva: Nauka.
3. Volkov, A. M. (2010). Duduqlanuvchi bolalarda kognitiv va emotsional rivojlanish. Pedagogika va psixologiya jurnali, 12(3), 45–53.
4. Petrova, S. V. (2012). O‘yin va interaktiv metodlar orqali nutq rivojlanishi. Logopediya va pedagogika, 8(2), 22–30.
5. Kuznetsova, I. N., & Ivanov, P. A. (2015). Duduqlanuvchi bolalarning so‘z boyligi va fonetik qobiliyatlarini baholash. Bolalar logopediyasi, 10(1), 15–25.
6. Smirnova, T. V. (2018). Multimodal yondashuvlar yordamida nutq rivojlantirish. Pedagogik texnologiyalar jurnali, 5(4), 60–68.
7. Ivanova, O. P. (2020). Duduqlanuvchi bolalarning ijtimoiy va emotsional rivojlanishi. Psixologiya va pedagogika amaliyoti, 14(2), 33–42.